

## ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

---

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.57.325380>

УДК 340.5

*А. О. Сапарова*, канд. юрид. наук, доцент  
Державний торговельно-економічний університет  
Кафедра правового забезпечення безпеки бізнесу  
вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна  
e-mail: [sapar3000@gmail.com](mailto:sapar3000@gmail.com)  
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

### «ТУРЕЦЬКИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ» ІЗ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА: ОСМИСЛЕННЯ І ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті осмислюється шлях масштабних правових реформ в Туреччині за останні півтора століття, спрямованих на зміну ідентичності країни і суспільства, а саме – переходу від ісламської правової системи до сучасної правової системи континентального (романо-германського) права. Наводяться причини і контекст реформаторських зусиль в пізній османській імперії й при переході до турецької республіки. Основний акцент зроблений на реформах цивільного права, оскільки саме воно є ідентифікуючою ознакою приналежності до континентального права, втілюючи догматику і стиль останнього. Проаналізовано кодифікаційний процес зі створення Цивільного кодексу Туреччини 1926 року. Визначений характер запозичення змісту цього кодексу з швейцарського законодавства, яке мало характер буквального перекладу Швейцарського цивільного кодексу і Швейцарського закону про зобов'язання. Проводиться співставлення турецьких цивільних кодексів 1926 і 2002 років. Вказується на загрозливий для правової системи континентального типу ісламський ревізіонізм, який має місце в Туреччині в останні десятиліття. Турецька правова система, незважаючи на століття реформ, знов опинилася на роздоріжжі. Виявилось, що реформаторські зусилля, спрямовані на запозичення зарубіжного права є вкрай недостатніми. Навіть буквальне відтворення змісту зарубіжних джерел права і дисципліноване застосування цих приписів суддями та іншими юристами, не спроможні створити ефективну правову систему. Таке право буде сприйматися чужим більшістю населення. Потрібно значно більше, а саме перетворення модернізованого права на культурний досвід народу. Право має силу змінювати суспільство, якщо воно само пересте асоціюватися виключно з державою і владним примусом. Право має стати надбанням народу, тим, в чому народ знаходить вияв своїх прагнень і мрій.

Невизначеність майбутнього європеїзованої правової системи і Туреччини повинна мотивувати до створення власного права за допомогою власного мислення. Європа і європейськість не може обмежуватися догмою права. Ї вони виявляються тим, що неспроможне до трансплантації з однієї правової культури в іншу. Це має бути досвідом, який підлягає врахуванню Україною задля успішної європеїзації суспільства і держави.

**Ключові слова:** правова система Туреччини, модернізація права, європеїзація, правові трансплантанти, цивільний кодекс.

**Постановка проблеми.** Прагнення всеосяжної європеїзації та набуття повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) визначає структуру та зміст всіх політико-правових та суспільних явищ та процесів в Україні протягом 33 років її незалежності. Більше того, євроінтеграція України є не лише смисловою, але й формально-юридичною конституюнтою національного правопорядку – набуття членства в ЄС займає чільне місце в преамбулі Основного Закону нашої держави.

ЄС і його країни-члени однозначно асоціюється в українському суспільстві та науковій спільноті тільки з найпрогресивнішими формами організації соціального життя. Засобами права в країнах ЄС був створений найдосконаліший механізм організації суспільства. Євроінтеграція в науковій літературі розглядається як «шлях моделювання економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій та новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності виробників промислових товарів, вихід зі світової відсталості» [1]. ЄС розглядається як простір «надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки» [2]. А виконання вимог, що їх висуває ЄС до України, – як інструмент розвитку демократичних інституцій [3].

Таке відношення до питання євроінтеграції створює ризик некритичного, а отже і нераціонального дискурсу. Питання перетворення власного права в якісно новий стан, поміщення його в ідейно-ціннісний простір європейської цивілізації вимагає ретельного наукового дослідження, з особливою увагою до методологічного інструментарію, що при цьому має застосовуватися. Чільне місце тут посідає порівняльне правознавство. Саме воно може надати доступ до досвіду інших країн, й передусім тих, що, як і Україна зараз, проходили свій шлях європейської інтеграції.

Для України особливої ваги і цінності має досвід Турецької Республіки. Ця країна, так само як Україна зараз, була безмежно зачарована Європою, й доклала безпрецедентних зусиль щодо власної європеїзації. Турецький шлях до Європи триває вже повне століття, й наразі стає дедалі очевиднішим, що на зміну захопленню Європою і жаги тотального запозичення всього європейського, прийшло розчарування, й усвідомлення не лише нездоланності, але й непотрібності йти тим шляхом, який зробиць з тебе лише копію того, що існує в іншому місці, й що виростає з відмінної культури.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням і проблемам безпрецедентного за своїм розмахом турецького проєкту перетворення ісламської правової системи на систему сучасного європейського права у вітчизняній правовій доктрині не приділяється належної уваги. Є лише поодинокі наукові розвідки у форматі статей (Г. С. Єрмакова, Н. О. Дугієнко, А. Е. Мамедова, Р. С. Флоренцев). Турецькі вчені надають повний опис процесу європеїзації турецького права, але їх аналіз часто є тенденційним й вони не схильні акцентувати увагу на проблемах, з якими стикається правова система Туреччини (Y. Atamer, B. U. Ömer, A. Oguz, E. Örücü, I. Postacioglu, M. Tutaj). Важливе значення для розгляду питання європеїзації турецького права і врахування такого досвіду Україною мають дослідження відомих компаративістів, особливо в частині методологічного забезпечення правових запозичень і розуміння їх природи (P. G. Monateri, R. Sacco, G. Teubner, A. Watson).

Метою статті є з'ясування контексту, причин і характеристика процесу європеїзації правової системи Туреччини, осмислення поточних наслідків цього з огляду на євроінтеграційні процеси в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Спроби масштабних запозичень західноєвропейських правових зразків на теренах сучасної Туреччини мали місце ще за часів Османської імперії. Такі спроби отримали назву «Руху за реформацію» (Tanzimat), що був ініційований 1839 року як відповідь на очевидне відставання колись могутньої Османської імперії, що претендувала, зокрема й на статус спадкоємиці Східної Римської імперії, від країн Західної Європи. Почався незламний тренд на техніко-військову деградацію й неспроможність опиратися геополітичним інтересам західноєвропейських імперій. За Османською імперією вже тоді закріпилася принизлива назва «головний хворий Європи».

До честі Османської імперії, причини деградації і випадання з історії шукали в належному місці – у сфері права. За словами знаної компаративістки Е. Орюджу: «Османська імперія здійснила перехід від ісламської держави до змішаної правової системи» [4, с. 452-453]. Такий перехід відбувся шляхом запозичення декількох кодексів, передусім французьких: в 1850 році був прийнятий Торговельний кодекс, в 1861 році – Торговельно-процесуальний кодекс, в 1863 році – Морський кодекс (на який, окрім французького, також справили вплив бельгійський і пруський кодекси), в 1879 році – Кримінальний процесуальний кодекс. А найперша Конституція Османської імперії 1876 року була натхненна бельгійською конституцією 1831 року і пруською конституцією 1850 року.

Однак всього цього виявилось недостатньо – Османська імперія так і не стала успішною державою європейського штибу, програючи одну війну за наступною. Поразка у Першій світовій війні остаточно засвідчила вичерпаність і банкрутство імперського проекту, й 1923 року Османська імперія припинила своє існування. На її уламках виникла Республіка Туреччина.

Нова держава не лише не розчарувалася у європейському векторі свого майбутнього, а й, будучи рухомою енергією і волею свого засновника Кемаля Ата-тюрка, вирішила повністю і з безмежним революційним завзяттям буквально перенести до себе найбільш сучасні західноєвропейські правопорядки. Ідейно це виглядало як сприйняття Туреччини у вигляді цілком порожнього резервуару, звільненого від власного змісту й готового прийняти західноєвропейське право у його чистому і незмінному вигляді.

Демонтаж власної ідентичності задля заміщення її європейською набув форми лаїцизму – повномасштабної модернізації, вестернізації, секуляризації і демократизації всіх сфер суспільного життя, тотального звільнення від впливу релігії (передусім – ісламу) як на життя окремої людини, так і суспільства в цілому. Туреччина в цьому плані являє унікальний приклад спроби переходу країни від мусульманської правової системи до романо-германської.

Таке перекодування правової ідентичності стало втіленням методології, яку італійський компаративіст П. Д. Монатері назвав «підходом відсутності зв'язку з правовою і соціальною культурою суспільства». Пануючий статус такого підходу, на його думку, є свідченням того, що правова система Туреччини в епоху її формування була «слабкою», й саме через це настільки широко відкритою для іноземного впливу [5, с. 44].

До цієї тези про слабкість турецької правової системи в епоху її формування потрібно ставитися критично. Західне право не було нав'язане Туреччині. Тотальність запозичення не має затьмарювати собою ту обставину, що імпульс до такої максимальної трансплантації цілих галузей права західноєвропейських країн в їх «готовому» і завершеному вигляді знаходився в середині самої правової системи, що запозичувала – в Туреччині. Й це було свідоме й осмислене рішення, вияв суверенної волі керівництва Турецької республіки. Суверенний характер такого рішення ще більше відтіняє та обставина, що він робився в умовах вже наявної альтернативи західноєвропейському праву. Такою альтернативою для Туреччини могло стати соціалістичне право. Тим більше, що Радянський Союз надав суттєво військову допомогу Туреччині під час її війни за незалежність проти Греції. Однак був обраний інший вектор розвитку і інше джерело запозичення.

Тому якщо це і було виявом слабкості, то це слабкість тієї ж якості, яка мала місце при творенні правових систем континентальної Європи – повсюдно був обраний шлях відмови від творення свого права «з нуля», а натомість було наявне щире бажання відтворити римське право з тим, щоб послуговуватися саме ним. Тому ілюстрацією загального правила розвитку західного права, й водночас іманентно властивої йому «слабкості», цілком може виступати твердження визначного італійського компаративіста Р. Сакко: «народження норми або інституту є більш рідкісним явищем, ніж спроба її імітації» [6, с. 397].

Стосовно орієнтації Туреччини на Захід є важлива метаморфоза. Вона стосується співвідношення турецької і османської державності. Річ у тім, що держава османів була імперією у всіх можливих вимірах цього поняття. Це не була держава турків, більш того, вони займали трохи не найгірше становище в цій державі, фактично виступаючи для неї лише ресурсом. Інтелектуальна і управлінська еліта Османської імперії була багатонаціональною, навіть космополітичною. Що найприкметніше, не останнє місце в ідеологічній легітимації тієї держави відігравав концепт правонаступництва Османської імперії за Римською (Візантією). Очевидним і видимим обґрунтуванням цього мав бути Константинополь – місто, яке, будучи спочатку столицею Римської імперії, потім Східної римської імперії (Візантії), – з 1453 року стало столицею Імперії османів, а султан Мехмед II Фатіх проголосив себе Цезарем Августом. Однак таке «наступництво Риму» не мало жодного змістового наповнення – Османська імперія очевидно не була європейською державою, побудованою на рецепції римського права.

Інша річ – Республіка Туреччина. Вона постала з цілковитого демонтажу османської імперської ідеї. Це з самого початку була національна держава турецького народу, яка свідомо поривала будь-який зв'язок з попередньою імперією. Цілковитий розрив з минулим – це перехрестя, яке відкриває два можливі шляхи. Перший – це творення нового, з опорою на власні інтелектуальні сили. Цим шляхом, наприклад, пішла Франція часів Революції. Другий шлях – це запозичення з-за кордону того, що видається прогресивним і діючим. Туреччина пішла другим шляхом.

Р. Сакко сформулював таку цікаву закономірність в практиці запозичення зарубіжного права: «якщо мова йде про дві абсолютно різні правові системи, всеохоплююча рецепція є легшою, ніж імітація окремих норм і інститутів» [6, с. 400]. З огляду на досвід Туреччини, цю тезу можна розвинути таким чином:

у випадку радикально відмінних правових систем, якщо виникає бажання запозичення, то це бажання саме тотального перенесення цілих галузей права, чи навіть заміщення всієї правової системи, а не бажання покращити своє право за рахунок окремих зарубіжних норм або інститутів.

Отже, Туреччина пішла шляхом імпорту як змісту, так і структури західноєвропейських правових систем. Звісно, сама можливість переміщення права під сумнів не ставилася. Якщо ви прагнете відтворити у себе зарубіжне право в його оригінальному вигляді, ви приречені бачити саме право в оптиці вузького позитивізму, ототожнюючи право з законодавством, й сакралізуючи закон. Останній розглядається як цілком автономна й самодостатня сутність, що спроможна бути інструментом перетворення суспільства, переведення його в бажаний для законодавця стан.

В цьому імпліцитно містилася відповідь на онтологічне питання про природу права. Воно мислилося як цілком неконтекстне, раціональне й інструментальне. Право розглядалося як таке досягнення європейської цивілізації, яке можна поставити на один щабель з технічними пристроями, завдяки яким Європа докорінно змінила ландшафт існування людей в масштабах всієї планети.

У порівняльно-правовій методології концептуалізацією такого ставлення до права став підхід «правових трансплантантів» шотландського вченого А. Ватсона. Конститутивною ідеєю стає цілковите заперечення значення впливу контексту як країни, з якої запозичується право, так і країни, яка запозичує. Квінтесенцією такого розуміння є висловлювання: «навіть незрозуміле може бути трансплантоване» [7, с. 79].

Тобто мова йде про переконання, що ми будь-яке зарубіжне право можемо зробити нашим, й ані в праві, ані за його межами немає якихось суттєвих перешкод цьому. Зв'язок права з конкретним народом, його культурою, досвідом, історією проголошуються химерою і містифікацією, які блокують можливості використання права для модернізації суспільств.

Якщо ж власне і ефективно діюче право не обов'язково повинно бути результатом окремої сингулярної культурної перспективи бачення впорядкованості суспільства, тоді стає цілком логічною, чи навіть єдино можливою теза А. Ватсона, що «переміщення норми або системи права з однієї країни до іншої є найбільш плідним джерелом правового розвитку, оскільки більшість змін у більшості систем є результатом запозичення» [8, с. 94].

Однак Туреччина зробила навіть більше. Вона не «дискваліфікувала» всі контексти, що століттями визначали ідентичність суспільства. Мова не йшла лише про емансипацію права від релігії, моралі і культури. Був обраний найбільш радикальний шлях з усіх мислимо можливих. Вирішили, що політичної волі і жаги до модернізації достатньо, щоб мати те право, яке ми хочемо. Наче можливо просто взяти його в тих, кого вважаємо успішними, й ким ми хочемо бути. Вирішили, що швейцарське цивільне право є найкращим, й були цілком впевнені, що такого рішення, помноженого на волю й ідеологію, достатньо, щоб в Туреччині було швейцарське цивільне право, яке навіть не потрібно буде називати турецьким. Будь-яке право може бути будь де.

І турецькі еліти на чолі з К. Ататюрком поставили ключове питання. Якщо право може існувати безвідносно до будь-чого, що складало ідентичність цьо-



го суспільства, чи можна тоді право використати для знищення самої цієї ідентичності? На це питання була дана ствердна відповідь!

Така робота з ідентичністю засобами права призвела до того, що перехід від ісламської держави до держави європейського типу відбувся не просто шляхом тотального запозичення західних правових моделей. Було зроблено дещо більше – правова система Туреччини створювалася шляхом перекладу західних кодексів і прийняття цих перекладів турецькою в якості власне турецьких еквівалентів західних оригіналів. Цілком адекватною є характеристика цього феномена, запропонована Е. Орюджу, яка визначила правову систему Туреччини як таку, що заснована на перекладі [4, с. 447].

Об'єктами «перекладацької правотворчості» стали передусім Цивільний кодекс Швейцарії, Торговельний кодекс Німеччини і Кримінальний кодекс Італії.

Однак, механізм перетворення Туреччини з країни ісламського на країну романо-германського права цілковито знаходився саме в площині цивільного права. Цивільне право повністю визначає архітектуру континентального права, а отже, визначивши за мету тотальне перетворення власної правової системи, турецькі еліти основну увагу приділили запозиченню західноєвропейського цивільного права.

Визначенню вектору й ідеології кодифікації цивільного права була присвячена робота двох комісій, створених у 1923 і 1924 роках. «Комісія 1923 року» намагалася поставити ісламські цінності на передній край кодифікаційного процесу. Це був прояв консервативного руху в турецьких елітах, які прагнули зберегти звичну для них структуру права, а отже й відкидали необхідність тотальної модернізації. Декілька членів цієї комісії прямо наполягали на визначенні правових норм з перспективи моральних настанов і звичаїв ісламського суспільства. А тодішній міністр юстиції Сейїд Бей прямо підкреслив, що «право й означає манери та звичай» [9]. Отже, деякі члени комісії висунули ідею створення національного і чисто турецького цивільного кодексу. Був навіть підготовлений його проект, який містив 251 статтю.

Однак проти цієї ідеї були висунуті заперечення. Одним з найпоштовхливіших опонентів був Махмут Есат Бей (Бозкурт). Він наголошував на необхідності виконання головного завдання – досягнення рівня сучасної цивілізації [9]. Ця ідея справила визначальний вплив на «комісію 1924 року», в якій пануючим став погляд, що якщо Турецька Республіка прагне зайняти гідне місце серед сучасних держав, вона повинна мати право цих сучасних держав. Такий погляд на необхідність відкинення принципів ісламського права і встановленні цілковито нових норм був пануючим серед політиків молодої Турецької республіки. Відповідно, ідея створення дійсно турецького кодексу своїми вченими юристами була повністю відкинута в 1924 році, й новий кодифікаційний комітет вирішив ухвалити натхненний зарубіжним впливом цивільний кодекс.

Новий міністр юстиції Махмут Бозкурт прямо заявив, що немає жодних підстав для розробки нового кодексу, що може зайняти багато часу, оскільки наявні не тільки придатні до запозичення цивільні кодекси, але також існує багато наукової літератури, присвяченої ним [10, с. 729]. Тому він ухвалив рішення про розпуск двох вказаних вище комісій й про переклад Швейцарського цивільного кодексу і Швейцарського Закону про зобов'язання для ухвалення їх перекладів як основи нової правової системи Туреччини.

Прийняття рішення про запозичення західноєвропейського цивільного кодексу також було відлунням поразки Османської імперії в Першій світовій війні. Так, за умовами Лозаннського мирного договору, Туреччина взяла на себе зобов'язання впровадити законодавство, яке б забезпечувало юридичну рівність всіх громадян. Власна правова спадщина не надавала жодних ресурсів для створення такого права. А отже, не було жодних сумнівів, що такому критерію юридичної рівності відповідало лише запозичене з Західної Європи право [11]. Тому й було прийняте рішення ухвалити цивільний кодекс, який би максимально відповідав західноєвропейському зразку [12, с. 336].

Таким чином, знаходить підтвердження поширена в порівняльному правознавстві думка, що «правопорядки більшості країн світу були сформовані шляхом трансплантації правових систем, які були розвинуті в кількох європейських країнах наприкінці XVIII – на початку XIX ст. й ці похідні правопорядки були побудовані протягом XIX і початку XX ст.» [13, с. 170].

Підсумком рішення повністю запозичити західноєвропейський цивільний кодекс був вибір країни, з якої таке запозичення мало відбутися. Турецькі еліти вирішили, що вони хочуть мати у себе Швейцарський цивільний кодекс. Проект такого «перенесення» Швейцарського цивільного кодексу і Швейцарського Закону про зобов'язання отримав назву «Ангорської реформи» [14], за історичною назвою міста Анкара. Підсумком цього став правовий феномен, який отримав назву Швейцарсько-Турецького права (İsviçre-Türk Hukuku) [4, с. 450], втіленого у Турецькому цивільному кодексі 1926 року.

Досі в науковій літературі тривають дискусії з приводу основних причин такого вибору. Звісно, Швейцарія як нейтральна країна з усталеною правовою системою як така могла бути тією правовою моделлю, що її хотіла мати в себе Туреччина. Також турецьким лідерам сподобався виражений акцент на особистих правах, рівності перед законом, а також чіткість і всебічність регламентації, що її мав Швейцарський цивільний кодекс. Міністр юстиції Туреччини, під орудою якого відбувалася «ангорська реформа», Махмут Бозкурт прямо називав Швейцарський цивільний кодекс найновішим, найкращим й найбільш людиноорієнтованим цивільним кодексом [15].

Важливе значення також мало те, що велика кількість представників турецької правничої еліти раніше навчалася в Швейцарії, оскільки саме остання була популярним місцем навчання для синів вищого класу Османської імперії. Окрім цього, французька була основною іноземною мовою для османської еліти. Тому закономірно, що для створення Турецького цивільного кодексу був використаний саме франкомовний варіант Швейцарського цивільного кодексу і Закону про зобов'язання. При цьому повністю ігнорувалися як німецькомовний і італомовний варіанти, так і література й тлумачення законодавства цими мовами. Отже, для запозичення був обраний не просто Швейцарський цивільний кодекс, але він виключно в оптиці франкомовної частини швейцарської юридичної доктрини, з термінологією і герменевтикою, прилаштованими під особливості французької мови.

Доречним буде також вказати, що франкофільські настрої турецької еліти в сфері цивільного права сягали часів великого візира Алі Паші, одного з найвідоміших натхненників руху Танзімат (реорганізації) 1839 року і руху Іслахат

(реформування) в Османській імперії. Він виступав за повне прийняття західного права, як воно втілене у Цивільному кодексі Наполеона, за винятком сімейного права, яке мало б продовжувати регулюватися ісламським правом [16, с. 378].

Також допоміжним фактором цілком могло бути те, що М. Бозкурт захистив дисертацію в університеті швейцарського міста Фрібурга, й був активним і знаним в турецьких колах Лозанни. Й, нарешті, Швейцарський цивільний кодекс був написаний значно простішою мовою, порівняно з Німецьким цивільним уложенням.

У будь-якому разі, 17 лютого 1926 року, з прийняттям Цивільного кодексу, Туреччина зробила радикальний і, здавалось, незворотний розрив з власним османським минулим, перейшовши від релігійного режиму до режиму сучасних західноєвропейських держав. Як вже зазначалось, Цивільний кодекс Туреччини фактично був перекладом французького варіанту Швейцарського цивільного кодексу. Він був одногосно ухвалений парламентом Туреччини, й набрав чинності 4 жовтня 1926 року.

Основний тягар відповідальності за впровадження нової правової системи був покладений на студентів теоретичного і практичного юридичного профілю, й це бачення впроваджувалося поетапно. На початку парламентських дискусій щодо прийняття швейцарського цивільного права й впродовж перекладу текстів швейцарського законодавства, міністр юстиції М. Бозкурт здійснював підготовку відкриття юридичної школи в Анкарі. Це було необхідно, оскільки всі студенти-випускники зі Стамбулу отримували ісламську юридичну освіту, що дуже непокоїло нову турецьку владу. Нова юридична школа мала відобразити новий дух країни. Саме про це в своїй промові на честь відкриття юридичної школи в Анкарі зазначив Мустафа Кемаль Ататюрк 5 листопада 1925 року. Ця промова викарбувана в мармурі біля входу до юридичної школи, яка тепер є юридичним факультетом Анкарського університету [16, с. 383–384].

З метою формування у студентів нового правового світогляду для навчання з основних предметів були запрошені західноєвропейські викладачі. Основними з них були так звані «три професори»: Б. Шварц, який був запрошений читати лекції з римського і цивільного права, Ернст Хірш, який був запрошений читати лекції з комерційного права, й Пол Кошакер, який був запрошений читати лекції з римського права.

Окрім вивчення законодавства, також прискіплива увага приділялась швейцарській юридичній практиці. Важливі судові рішення перекладались. Багато турецьких студентів проходили стажування чи повне навчання в швейцарських університетах. Переклади важливих швейцарських судових рішень і огляди практики безкоштовно розповсюджувались серед учених, суддів і адвокатів.

Були зроблені безпрецедентні зусилля, щоб цивільне право, та й загалом вся правова система Туреччини, стала заснованою на швейцарському юридичному мисленні, ідеалах і поглядах, а не лише на текстах законодавства. Звернення до цивільного права Швейцарії намагались зробити безперервним і живим соціальним процесом. Також великі сподівання покладали на суддів, які мали поєднати свої знання з гнучкістю прийнятого Цивільного кодексу, й таким чином перетворити запозичене з Швейцарії на національну правову систему Туреччини.



Цивільний кодекс Туреччини охоплював питання правового статусу осіб, речового, спадкового, зобов'язального права, а також, що було найбільш важливим, – сімейного права. Модернізація сімейного права була найбільш проблематичною у багатьох відношеннях.

Передусім, згідно традиційному ісламському праву, якщо пара, що бажає укласти шлюб, чи їх сім'ї виявляють волю на це в присутності свідків, шлюб вважається укладеним. Традиційно, на церемонії був присутній імам (священнослужитель) чи ходжа (ісламський гуру), однак така присутність не була обов'язковою. Й навіть коли Цивільний кодекс 1926 року запровадив інститут світського шлюбу, турки, що жили в сільських районах країни, чи які були бідними, продовжували зберігати свої традиції, й укладали релігійні шлюби замість світських. Однією з основних причин цього було те, що Цивільний кодекс не передбачав юридичної можливості припинити світський шлюб за допомогою «talak» (розлучення за одностороннім рішенням чоловіка).

Тобто більшість населення свідомо не хотіла поширення на їх життя положень Цивільного кодексу, й своєю відданістю ісламському праву продовжували його життя, створюючи певний дуалізм правових систем у Туреччині.

Також постала проблема статусу дітей, народжених в релігійних шлюбах. Вони вважалися «законними» з погляду суспільної моралі, але не були такими в світлі положень Цивільного кодексу 1926 року. Довелося приймати спеціальні закони, що узаконювали статус дітей від релігійних шлюбів.

Це лише декілька випадків, які ілюструють фундаментальне питання, яке постало перед турецькою юридичною спільнотою: чи можливо забезпечити дію в Туреччині швейцарського права, його ефективність і життєздатність, незважаючи на ворожі його змісту соціально-економічні фактори? Чи можливо забезпечити тривалу, чи навіть перманентну відповідність турецького і швейцарського правопорядків в умовах їх відмінних контекстів і всього того, що й утворює матерію соціального життя?

Цим питанням була присвячена спеціальна конференція, яка відбулася в Стамбулі в 1957 році. На ній не була знайдена однозначна відповідь на питання, чи взагалі правова система впливає на життя пересічних людей, особливо за межами великих міст? Однак, не зважаючи на це, всі погодились з тим, що змінити шлях модернізації неможливо. Й засвідчили, що турецькі вчені і судді дуже прискіпливо стежать за законодавчими змінами Цивільного кодексу Швейцарії й за тим, як його правові норми застосовуються в Швейцарії [17].

Цивільний кодекс Туреччини 1926 року був чинним 75 років. На початку 21 століття стало очевидним, що потрібно врахувати в законодавстві нові соціально-економічні реалії. Й 3 грудня 2001 року турецький парламент прийняв новий Турецький цивільний кодекс (Türk medeni kanunu, буквально: «Турецький цивільний закон»). Статус кодексу визначається, відповідно, не стільки назвою, скільки структурою. Вказаний нормативно-правовий акт містить 1030 статей, розділених на п'ять книг, що дає підставу не лише турецьким юристам, але і компаративістам відносити його до стандартних європейських кодексів. Кодекс структурований згідно інституційної системи, а отже за формою тяжіє до романської підгрупи романо-германського права [18, с. 14].

Ухвалення нового кодексу було можливістю залишити швейцарський вплив в минулому, як етап у формуванні власної правової системи. Однак, насправді так не відбулося. Основними причинами необхідності ухвалення нового кодексу самі турецькі юристи визначали суттєву неправильність перекладу з французького оригіналу Швейцарського цивільного кодексу, яка мала місце в Турецькому цивільному кодексі 1926 року, а також модернізацію самої мови – мова старого Турецького кодексу через майже вісімдесят років стала практично незрозумілою нікому, окрім юристів. Змістово новий кодекс у багатьох положеннях повторює старий. В літературі навіть вказується, що новий цивільний кодекс став більш «швейцарським», аніж саме швейцарське право. Як приклад наводиться реалізація в Турецькому цивільному кодексі 2002 року ідей, викладених швейцарськими вченими П'єром Відмером і П'єром Весснером в їх проекті змін до Швейцарського цивільного кодексу в частині реформи цивільної відповідальності. При цьому в самій Швейцарії такі ідеї в підсумку не знайшли законодавчого закріплення [11].

Для обґрунтування того, що Турецький цивільний кодекс 2002 року, так само як і його попередник 1926 року, йде у фарватері, прокладеному швейцарським цивільним правом, вказують на впровадженні у ньому швейцарської моделі спільної власності на майно, вартість якого збільшилась за час перебування подружжя у шлюбі [16, с. 386].

Яскравим свідченням щирого прагнення вчених, суддів й інших юристів продовжувати залишатися тінню і проекцією швейцарського правопорядку було невдоволення тим, що розробники Кодексу 2002 року не забезпечили його постатейну відповідність Кодексу 1926 року. Було б дуже поверхнево пояснювати таку критику нового кодексу за його структурну невідповідність старому лише інтелектуальною ледачістю й небажанням вивчати нову нумерацію статей. Припускаємо, що тут криється щось більше, а саме невідповідність самої ідеологічної і методологічної установки розуміння суті і природи права турецькими правознавцями з таким підходом, коли стара нумерація статей була скасована. Для турецьких юристів право, очевидно, несе в собі ознаки абсолютності і безумовного авторитету, перед яким вони схиляються. Право – це дар Агатурка, засновника Республіки.

Й тут можна побачити певну сублимацію релігійності. В Туреччині докорінно змінили зміст права, але незмінним залишилося мислення, яке потребує безумовного й сакрального авторитету. Й у цьому найбільша проблема. За часів османів адресатом віри були божественні приписи ісламського права. За часів Республіки адресат змінився – це стали приписи світського права, яке проголошувалося кращим і цивілізованим. Змінився зміст права. Але не змінилося ставлення до цього змісту. Мислення залишилося так само авторитарно дисциплінованим. Місце Корану зайняв Швейцарський цивільний кодекс, а місце ханбалістського мазахбу – практика швейцарських судів і швейцарська доктрина. До чого призвела така підміна стало остаточно зрозумілим з початком нового тисячоліття.

Не можна не зазначити про основні положення Цивільного кодексу 2002 року у сфері сімейного права. Адже саме воно є основним маркером зміни цивілізаційної ідентичності Туреччини з ісламської країни на сучасну секуляризовану країну європейського типу.

Власне, основні зміни, запроваджені Кодексом 2002 року і стосуються сімейного права. Так, Кодекс 1926 року містив правило про те, що місце проживання чоловіка автоматично є місцем проживання дружини. Кодекс 2002 року скасував це правило. Кодекс 2002 року доповнив підстави розлучення вказівкою на таке ставлення одного з подружжя до іншого, яке принижує гідність останнього. Також введене нове положення, згідно якого інший з подружжя усувається від спадкування, якщо один з подружжя помер під час розгляду в суді справи про розлучення. Кодекс 2002 року прямо ввів принцип юридичної рівності подружжя, зокрема у питаннях представництва і захисту спільних інтересів. Тим самим в Кодексі більше не мітється положень про те, що чоловік є головою подружньої пари. Принцип рівності чоловіка і жінки в шлюбі був поширений і на їх відносини з дітьми. Скасовано положення про те, що голос батька є вищим за голос матері у випадку конфлікту між ними щодо виховання дитини.

Поза будь-яким сумнівом, ці та подібні їм приписи законодавства є прогресивними й відповідають досягнутому рівню європейської цивілізації. Турецькі юристи відверто пишаються цим, стверджуючи, що «Туреччина є єдиним прикладом такого успіху, де одна нація отримала й сприйняла право зарубіжної країни в умовах цілковито відмінної соціальної структури» [16, с. 382].

Це означає, що турецька юриспруденція досі, говорячи мовою порівняльно-правової методології, перебуває в системі координат, заданих парадигмою «правових трансплантантів» – віри в транскордонну мобільність права, в те, що право і його зміст можна перенести з однієї країни в іншу, й що на таке перенесене право не будуть суттєво впливати місцеві контексти. Зокрема, не лише на рівні самоусвідомлення, але й на рівні слововжитку Цивільний кодекс Туреччини в літературі називають «швейцарським». Така ж назва часто використовується для позначення цивільного права Туреччини.

У порівняльному правознавстві концепт «правових трансплантантів» є чи не найбільш критикованим в останні десятиріччя. З огляду на предмет цього дослідження, найбільш важливою видається критика з боку турецької компаративістки Е. Орюджу, яка, безумовно рефлектуючи близький для неї випадок «турецького експерименту», здійснила концептуальну трансформацію, запропонувавши замість «правових трансплантантів» концепт «правової транспозиції» [19, с. 103].

«Правова транспозиція», так само як і «правовий трансплантант» передбачає використання в країні-реципієнті саме запозиченого з зарубіжної правової системи права. Тобто, у випадку з цивільним правом Туреччини, мова йде про запозичення і застосування швейцарського права. Сутнісна відмінність правової транспозиції від правової трансплантації полягає в тому, що запозичене зарубіжне право не застосовується і не може застосовуватися як таке, в чистому вигляді. Як таке воно дисфункціональне. Дієвість і ефективність йому надає прилаштування до соціально-культурного контексту країни-реципієнта. Таке прилаштування (сама Е. Орюджу частіше говорить про «налаштування») і є транспозицією.

У світлі цього, надважливе значення мають ті, хто забезпечують такий процес інтеріоризації зарубіжного права – налаштування зарубіжного права відбувається завдяки освіті, активності суддів і творчості вчених. Отже, «правова транспозиція» акцентує на тому, що те, як здійснюється прилаштування

зарубіжного права є значно більш важливим за те, звідки це зарубіжне право запозичується.

Міркуючи про долю запозиченого права в Туреччині, та про правову систему останньої в цілому, Е. Орюджу змальовує картину у стриманих тонах. Вона визнає, що запозичене право не справляє вплив на більшість населення, а юристи недостатньо творчо розвивають правову систему [19, с. 112]. При цьому, на її думку, «офіційна правова система в Туреччині виконує роль балансування. Інколи вона намагається зайняти тверду позицію, в інших випадках дозволяє бути почутими традиціоналістським уявленням. Тим не менш, вона виживає попри всі труднощі завдяки настроювачам транспозицій» [19, с. 112]. Свої міркування Е. Орюджу завершує онтологічною тезою, яка має дещо виправдати такий стан права в Туреччині: «право є результатом серії транспозицій» [19, с. 117].

Прикметний сам факт того, що Е. Орюджу вважає великим досягненням те, що запозичена з Західної Європи правова система все ще «виживає» в Туреччині, лише побіжно зазначаючи на те, що створює загрозу такому виживанню – традиціоналістський іслам.

Остання чверть століття для Туреччини пройшла в атмосфері реваншу ісламу й початку поступової ревізії основ світської державності європейського типу. В політиці визначається постійне зростання неоосманізму – реваншистського погляду на історію минулого століття і тугою за втраченою імперією.

Рух Туреччини до ЄС не просто загальмований, – фактично був здійснений цивілізаційний розворот у протилежний від Європи напрям. Ми є свідками чергової зміни ідентичності, точніше, відновлення тієї, що начебто мала була б бути зруйнованою реформами Атаюрка. І вже ЄС не розглядає перспективи членства Туреччини, в тому числі й з огляду на релігійний фактор ісламу [3].

Тому Туреччину сьогодні знов можна розглядати як арену боротьби двох ідентичностей. Світська держава і право втілюють собою один полюс, в якому втілена обіцянка побудови життя на людиноцентричних цінностях Європи. Цей полюс, представлений інтелігенцією і середнім класом великих міст, знаходиться в обороні, протистояючи поверненню в життя, державу, політику і право «величного» ісламського нарративу. Найгучнішим голосом «європейської» Туреччини виступає відомий письменник Орхан Памук. Приреченість і меланхолія, що червоними нитками проходять крізь його твори, чи не найкраще відображають настрої тих, хто жив обіцянкою Європи.

Постає питання, чому таке стало можливим після всього зробленого, після всіх безпрецедентних зусиль?

Корінь проблеми знаходиться в праворозумінні і правосвідомості. Якщо сприймати зарубіжне право як різновид технологій, які піддаються імпорту і гарантовано змінюють образ та рівень життя, тоді годі дивуватися тому, що ваше право стане химерою. Все населення Туреччини радо користується досягненнями сучасної технічної цивілізації, але, з точки зору його чисельності, майже ніхто не хоче послуговуватися «європеїзованим» світським правом. Це найкраще свідчення гносеологічного банкрутства метафори права як різновиду технічного пристрою. Е. Орюджу помиляється, – право не є наслідком транспозицій, право не твориться шляхом пристосування зарубіжного до власного. Хоча б через те,

що право існує і є живим лише тоді, коли воно саме створює це «власне», до якого мало б бути пристосоване запозичене зарубіжне.

Зарубіжні правові інститути не можна сприймати як завершені і систематизовані об'єкти можливого імпорту, – натомість вони є формами мислення, створеними у відповідь на конкретні виклики в умовах конкретних культур та за певних історичних обставин. І своє національне право завжди є власними формами мислення, або його просто немає, а є лише міраж, віртуальна реальність.

У світлі сказаного, значно більше відповідає дійсності, порівняно з концептами «правових трансплантантів» чи «правових транспозицій», концепція «правових подразників» німецького компаративіста Гюнтера Тюбнера. Згідно неї, вплив зарубіжного права може виявлятися лише у вигляді «подразнення», тобто того, що адресує власній спроможності до мислення і творчості, що характеризують відповідну національну правову традицію. Прямо зазначається: «правові подразники не можуть бути одомашнені ... Скоріше вони запускають еволюційну динаміку, в якій значення зовнішньої норми буде заново сконструйовано і внутрішній контекст зазнає фундаментальних змін» [20, с. 11]. Більше того, навіть якщо була спроба перенесення зарубіжного права з прагненням максимального збереження його форми і змісту, як це і мало місце у випадку Туреччини, «норма національного права може виглядати так само як і її зарубіжний прототип, але насправді вона змінилася з її асиміляцією в новій мережі правових відмінностей» [20, с. 19].

Усвідомлення того, що право може бути результатом лише власних зусиль й було відсутнє в турецькій правовій думці. Тому, незважаючи на сто років безпрецедентних спроб спростувати твердження, що «право не має крил» [21], й довести протилежне, найбільш адекватним питанням щодо правової системи Туреччини виглядає таке: яким чином турецька правова система взагалі ще існує, остаточно не перетворившись на мертву химеру? Чим є та сила, яка продовжує вдихати в турецьке право життя?

Відповідь на це є, й вона зовсім невтішна. Турецьке право, використовуючи слова Е. Орюджу, ще виживає лише тому, що воно сприймається не як система раціональних дискурсів, а як система сакрального знання і послання. Турецьке право ще якимось тримається під напором ісламської релігійності саме тому, що воно саме є квазі-релігійним. Основою сакралізації права є безпосередньо постать Кемаля Ататюрка. Сповідання прихильності праву є складовою його культу. Саме право розглядається як дар і заповіт Ататюрка.

Дійсний зміст ціннісної дихотомії в сучасній Туреччині пролягає не у протистоянні світського і релігійного, але в протистоянні двох різновидів сакралізації. Для утвердження і розвитку права це вкрай несприятливий формат. Й це максимально виключає наближення, не кажучи вже про долучення до європейської правової цивілізації. Остання неможлива без критичної орієнтації розуму й ґрунтуванні правових дискурсів у мистецтві аргументації. Для Європи право – це спосіб конструювання соціальних світів й самоствердження буття людини як особистості. Право, як мистецтво творення соціальної гармонії за допомогою мислення, є безумовним у своїй цінності, його значення перевищує будь-які утилітарні міркування, ідеології, політичні проекти. У випадку Туреччини все навпаки.



Право пов'язується з конкретною державно-політичною ідеологією, розглядається як її атрибут. Це позбавляє право власного ґрунту, робить уразливим, а його перспективи постають вкрай невизначеними. Напевно, правова система Туреччини не приречена на повну руйнацію й демонтаж під впливом ісламу, що відроджується. Але дійсне виживання права в Туреччині можливе лише у випадку, коли воно стане силою, спроможною формувати турецьку культуру, спосіб життя, самоусвідомлення і самоідентифікацію більшості турків. А це можливе лише за допомогою власного правового мислення, це те, що не імпортується з інших правових культур.

Досвід спроб європеїзації Туреччини за допомогою запозиченого права має принципове значення для України, яка на найвищому – конституційному – рівні декларує те саме прагнення стати повноцінним і рівноправним членом спільноти європейських країн, наразі об'єднаних в ЄС. Прикметно, що і наші проблеми подібні з турецькими, будучи локалізованими передусім у сферах правової культури і мислення.

Схематично якість правосвідомості в Україні можна зобразити як перехід від нігілістичного сприйняття права радянської доби, до фетишизації права, що має місце після розпаду СРСР. Суть фетишизації права, тобто применшення його дійсного значення всупереч ствердження протилежного, в тому, що свідоме узалежнення від західних моделей і зразків вбачалося як гарантія трансляції їх правового смислу. При цьому цінність західного права сприймалася виключно утилітарно й у світлі атрибутів престижу і цивілізації, які пов'язувалися зі світом Заходу. Правові смисли постулювалися вже встановленими, а власний творчий потенціал, почуття самоповаги і відповідальності не стверджувалися як необхідні складові формування вітчизняної правової системи.

Такий підхід до розуміння права неминуче скінчиться розчаруванням у проєкті європейської України, як це має місце щодо Туреччини. Неможливо зрозуміти, що означає бути Європою, якщо не зрозуміти суті права. Тому для українського правознавства необхідно подолати етап фетишизму, що характеризував його пострадянський період існування, і перейти до сучасної парадигми правового розвитку, для якої інтеграція до європейського правового простору – не одноразова дія щодо вступу в уніфіковане і систематичне ціле, а мистецтво балансування між відмінними, більше того, конкуруючими цінностями та моделями в межах власного права. Українське правове мислення стане європейським лише за умови серйозного, відповідального і відповідного вимогам контексту епохи ставлення до права як сфери власних зусиль і особливого мислення.

**Висновки і пропозиції.** Проведене дослідження «турецького експерименту» – спроби трансформувати ісламську державу в сучасну секуляризовану демократичну європейську за допомогою правових реформ, дає підстави зробити надзвичайне важливе для порівняльного правознавства і філософії права узагальнення. Якою б цілеспрямованою не була політична воля, якої б концентрації влади вона не досягала, незворотне перетворення суспільного життя не може досягатися лише засобами правової догми, тобто шляхом зміни форми та змісту джерел права. Дійсний фундамент творення нового суспільства і держави знаходиться в структурах і установках правового мислення. А саме це мислення є тим, що не запозичується ззовні. Можна перекласти зарубіжний кодекс, як це,

власне, і зробили в Туреччині, й припускати що в твоїй країні діє зарубіжний кодекс і зарубіжне право. Але це буде викривленням дійсності. За цим не буде стояти власної онтології. Право не переноситься запозиченням слів і формулювань. Домівкою права є не текст закону, а мислення юристів. Таке мислення, яке завжди творить власне право, піднімаючи його на рівень тієї сили, що формує культуру і ідентичність суспільства.

Не зрозумівши цього, турецька еліта уможливила ренесанс ісламізму, який спостерігається в Туреччині в останні десятиліття. Й мрія про Туреччину як сучасну європейську країну може поступитися реставрацією ісламської правової системи. Розчарування Європою, як це має місце в Туреччині, є безпідставним. Європа – це не імпортований товар. Вона – завжди результат власних зусиль, помножених на належну організацію критичного розуму, просякненого гуманістичними ідеалами. Для України турецький досвід має бути значно більшим за повчальний приклад. Це застереження нам. Залишається сподіватися, що в нас вистачить часу і розуму врахувати турецькі помилки, й стати більш успішними у справі творення власного українського європейського світу.

### Список використаної літератури

1. Дугієнко Н. О., Флоренцев Р. С. Україна та Туреччина на шляху до ЄС: основні проблеми євроінтеграційного процесу. Економіка та суспільство. Вип. 44. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1840/1775>.
2. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: [https://ec.europa.eu/headquarters/headquartersHomepage/29685/node/29685\\_uk](https://ec.europa.eu/headquarters/headquartersHomepage/29685/node/29685_uk).
3. Єрмакова Г. С. Релігійний фактор і питання інтеграції Туреччини в ЄС: організаційно-правовий і теоретико-методологічний аспекти. Держава та регіони. 2018. № 3. С. 11-15.
4. Örücü Esin. A Legal System Based on Translation: The Turkish Experience. Journal of Civil Law Studies. 2013. Vol. 6. P. 445-473.
5. Monateri P. G. The «Weak» Law: Contaminations and Legal Cultures. Rechtsgeschichte. 2006. Vol. 8. P. 39-51.
6. Sacco R. Legal Formants: a dynamic approach to Comparative law. American Journal of Comparative law. 1991. Vol. 39. P. 343-401.
7. Watson A. Legal transplants: an approach to Comparative law. Edinburgh, 1974.
8. Watson A. Aspects of Reception of Law. American Journal of Comparative law. 1996. Vol. 44. P. 335-351.
9. Batuhan Uçmak Ömer. The history of the Turkish and Swiss civil codes from past to today. URL: <https://www.academia.edu/49386569/>
10. Atamer Y. Rezeption und Weiterentwicklung des schweizerischen Zivilgesetzbuches in der Türkei. Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. 2008. Vol. 72/4. P. 724-754.
11. Tutaj M. The Turkish Civil Code and Code of Obligations of 1926 and the Charm of Swiss Civil Law. British Association of Comparative Law. Blog. URL: <https://british-association-comparative-law.org/2024/02/23/the-turkish-civil-code-and-code-of-obligations-of-1926-and-the-charm-of-swiss-civil-law-by-michal-tutaj/>
12. Miller Ruth A. The Ottoman and Islamic Substratum of Turkey's Swiss Civil Code. Journal of Islamic Studies. Vol. 11. N. 3. P. 335-361.
13. Berkowitz D., Pistor K., Richard J.-F. Economic development, legality and the transplant effect. European Economic Review. 2003. Vol. 47(1). P. 165-195.
14. Ostrorog L. *The Angora Reform*. London, 1927.
15. Kieser H. Mahmut Bozkurt und die «Revolution des Rechts» in der jungen Republik Türkei. Revolution Islamischen Rechts. Das Schweizerische ZGB in Der Türkei. H. Kieser, A. Meier, W. Stoffel (Eds.). Zürich, 2008, P. 49-58.

16. Oguz Arzu. The role of comparative law in development of Turkish civil law. *Pace International Law Review*. 2005. Vol. 17. Issue 2. P. 373-386.
17. Postacioglu I. *The Technique of Reception of a Foreign Code of Law*. *Social Science Bulletin*. 1957. Vol. 9. P. 54-60.
18. Мамедова А. Е. Система джерел права Туреччини. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 12-18.
19. Орюку Е. Право як транспозиція. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1-2. С. 102-120.
20. Teubner G. Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies. *Modern Law Review*. 1998. Vol. 61. N. 1. P. 11-32.
21. Schauer F. The Politics and Incentives of Legal Transplantations. Center for International Development at Harvard University Working Paper. 2000. N. 44. URL: <https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/cid/files/publications/faculty-working-papers/044.pdf>.

## References

- 
1. Dugienko, N. O., & Florentsev, R. S. (2022). Ukraine and Turkey on the path to the EU: the main problems of the European integration process. *Ekonomika ta suspilstvo*, 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1840/1775> [in Ukrainian].
  2. Relations between the EU and Ukraine: information note. URL: [https://eeas.europa.eu/headquarters/headquartersHomepage/29685/node/29685\\_uk](https://eeas.europa.eu/headquarters/headquartersHomepage/29685/node/29685_uk) [in Ukrainian].
  3. Ermakova, G. S. (2018). Religious factor and the issue of Turkey's integration into the EU: organizational, legal and theoretical and methodological aspects. *Derzhava ta rehiony*, 3, 11-15 [in Ukrainian].
  4. Örücü, E. (2013). A Legal system based on translation: the Turkish experience. *Journal of Civil Law Studies*, 6, 445-473.
  5. Monateri, P. G. (2006). The «Weak» Law: Contaminations and Legal Cultures. *Rechtsgeschichte*, 8, 39-51.
  6. Sacco, R. (1991). Legal formants: a dynamic approach to Comparative law. *American Journal of Comparative Law*, 39, 343-401.
  7. Watson, A. (1974). *Legal transplants: an approach to Comparative law*. Edinburgh.
  8. Watson, A. (1996). Aspects of reception of law. *American Journal of Comparative Law*, 44, 335-351.
  9. Batuhan Uçmak, Ö. The history of the Turkish and Swiss civil codes from past to today. URL: <https://www.academia.edu/49386569/>
  10. Atamer, Y. (2008). Rezeption und Weiterentwicklung des schweizerischen Zivilgesetzbuches in der Türkei. *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 72(4), 724-754.
  11. Tutaj, M. (2024, February 23). The Turkish Civil Code and Code of Obligations of 1926 and the Charm of Swiss Civil Law. *British Association of Comparative Law Blog*. URL: <https://british-association-comparative-law.org/2024/02/23/the-turkish-civil-code-and-code-of-obligations-of-1926-and-the-charm-of-swiss-civil-law-by-michal-tutaj/>
  12. Miller, R. A. (2000). The Ottoman and Islamic substratum of Turkey's Swiss Civil Code. *Journal of Islamic Studies*, 11(3), 335-361.
  13. Berkowitz, D., Pistor, K., & Richard, J.-F. (2003). Economic development, legality and the transplant effect. *European Economic Review*, 47(1), 165-195.
  14. Ostrorog, L. (1927). *The Angora Reform*. London.
  15. Kieser, H. (2008). Mahmut Bozkurt und die «Revolution des Rechts» in der jungen Republik Türkei. In H. Kieser, A. Meier, & W. Stoffel (Eds.), *Revolution Islamischen Rechts. Das Schweizerische ZGB in Der Türkei* (pp. 49-58). Zürich.
  16. Oguz, A. (2005). The role of comparative law in development of Turkish civil law. *Pace International Law Review*, 17(2), 373-386.
  17. Postacioglu, I. (1957). The technique of reception of a foreign code of law. *Social Science Bulletin*, 9, 54-60.
  18. Mamiedova, A. E. (2017). System of sources of law in Turkey. *Pravova derzhava*, 27, 12-18 [in Ukrainian].

19. Örücü, E. (2013). Law as transposition. *Porivnialne pravoznavstvo*, 1-2, 102-120 [in Ukrainian].
20. Teubner, G. (1998). Legal irritants: Good faith in British law or how unifying law ends up in new divergencies. *Modern Law Review*, 61(1), 11-32.
21. Schauer, F. (2000). The politics and incentives of legal transplantations. Center for International Development at Harvard University Working Paper, 44. URL: <https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/cid/files/publications/faculty-working-papers/044.pdf>.

Стаття надійшла 23.02.2025 р.

*A. O. Saparova*, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor  
State University of Trade and Economics  
the Department of Legal Support of Business Security  
19 Kioto St, Kyiv, 02156, Ukraine  
e-mail: [sapar3000@gmail.com](mailto:sapar3000@gmail.com)  
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

## "TURKISH EXPERIMENT" IN BORROWING OF EUROPEAN LAW: COMPREHENSION AND EXPERIENCE FOR UKRAINE

### Summary

The article analyzes the path of large-scale legal reforms in Turkey over the past century and a half, aimed at changing the identity of the country and society, namely, the transition from the Islamic legal system to the modern legal system of continental (Roman-Germanic) law. The reasons and context of reform efforts in the late Ottoman Empire and during the transition to the Turkish Republic are given. The main emphasis is placed on civil law reforms, since it is this that is the identifying feature of belonging to continental law, embodying the dogma and style of the latter. The codification process for the creation of the Civil Code of Turkey of 1926 is analyzed. The nature of the borrowing of the content of this code from Swiss legislation, which was a literal translation of the Swiss Civil Code and the Swiss Law of Obligations, is determined. The Turkish Civil Codes of 1926 and 2002 are compared. The article points out the Islamic revisionism that threatens the continental legal system, which has been taking place in Turkey in recent decades. The Turkish legal system, despite centuries of reforms, has again found itself at a crossroads. It turned out that the reform efforts aimed at borrowing foreign law are extremely insufficient. Even the literal reproduction of the content of foreign sources of law and the disciplined application of these prescriptions by judges and other lawyers are not able to create an effective legal system. Such law will be perceived as alien by the majority of the population. Much more is needed, namely the transformation of modernized law into the cultural experience of the people. Law has the power to change society if it itself ceases to be associated exclusively with the state and coercion by power. Law should become the property of the people, that in which the people find expression of their aspirations and dreams.

The uncertainty of the future of the Europeanized legal system and Turkey should motivate them to create their own law with the help of their own thinking. Europe and Europeanness cannot be limited to the dogma of law. And they turn out to be that which is incapable of transplantation from one legal culture to another. This should be an experience that Ukraine should take into account for the successful Europeanization of society and the state.

**Keywords:** legal system of Turkey, modernization of law, Europeanization, legal transplants, Civil Code.